

2021 YILINDA ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA

PROF. DR. AHMET UYSAL

Başkan ORSAM

“

Ortadoğu bölgesi, 2021 yılını yine çalkantılarla geçirdi. Kötü yönetim ve dış müdahalelerle yaşanan sıkıntılara iç savaşlar, krizler ve darbeler ve hatta koronavirüs (Kovid-19) salgını da eklenince durum bölge adına çok parlak olmadı.

”

Sahip olduğu enerji kaynakları ve ticaret yollarıyla dünyanın neredeyse merkezi konumunda bulunan ve büyük mücadelelerin yaşandığı Ortadoğu bölgesi, 2021 yılını yine çalkantılarla geçirdi. Kötü yönetim ve dış müdahalelerle yaşanan sıkıntılara iç savaşlar, krizler ve darbeler ve hatta koronavirüs (Kovid-19) salgını da eklenince durum bölge adına çok parlak olmadı. Geçen yılda yaşanan kritik gelişmeler arasında Sudan'daki siyasi krizin derinleşmesi, Tunus'ta darbe-benzeri müdahale yaşanması, Cezayir ile Fas arasında soğuk savaşın şiddetlenmesi, Lübnan'da devam eden ekonomik ve siyasi krize ek olarak Suudi Arabistan ile ilişkilerinin gerilmesi, Körfez ülkeleri arasında uzlaşma, Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Mısır ile iliş-

kilerin yumuşaması ve belki de en önemlisi İsrail'in Gazze'ye saldırıları ve Filistinlilerin beklenmeyen direnişi sayılabilir.

KUZEY AFRİKA MERKEZLİ GELİŞMELER

Sudan siyasi krizi geçen yılın en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Afrika ve Arap dünyasında özel bir yeri olan Sudan'ı 30 yıl yöneten Ömer el-Beşir yönetimi 2019 yılındaki geniş halk gösterileri sonrasında devrilmisti. Akabinde kurulan asker-sivil karma hükümetin başına Abdullah Hamduk atanmıştı. Aradan 2 yıl geçmesine rağmen Sudan'ın kronik ekonomik

sorunlarına hiçbir çözüm bulunmadığı gibi Batılı ülkelerin de yönlendirmesiyle hükümet eski rejimden intikam almakla zaman harcadı. Uluslararası desteğin gelmemesinin yanı sıra Kovid-19'un da etkisiyle ülkedeki ekonomik sıkıntılar halkın sosyo-ekonomik yaşamını daha fazla zora sokunca gösteriler tekrar başladı.

Gösterileri fırsat bilen ordu, 25 Ekim'de hükümetin sivil kanadını görevden aldı ve hükümet üyelerini ev hapsi altında tuttu. Batı destekli askerî müdahaleyi reddeden gruplar ve meslek örgütleri, Başbakan

Abdullah Hamduk'un serbest bırakılması ve sivil yönetime geçiş için protestolar yaptı. Bir süre sonra Hamduk, ordunun şartlarını kabul ederek ve sol grupları tasfiye ederek yeni karma hükümetin başbakanı oldu. Bu gelişmeler üzerine Hamduk'a da öfkelenen bazı kesimler, Batı ülkelerinin de desteğiyle askerî yönetime karşı protestoları devam ettirdiler. Yıl sonunda artan gerginlik ve protestolar sonrasında Hamduk, yeni yılı istifayla karşıladı ancak arkasındaki siyasi desteği de kaybetmiş oldu. Böylece daha istikrarsız hâle gelen ülkede şu şekilde senaryolar olabilir: Tekrar asker-sivil ortaklığında hükümet, ordu kontrolünde yönetim veya ordu içindeki diğer kanatların karşı darbe süreçleri. Sudan için her senaryo riskli ve zor görünmektedir. Ülke Çin ve ABD hattında savrulabileceği gibi yeni soğuk savaşın alanı hâline de dönüşebilir.

Ekonomik zorluk ve siyasi sarsıntılar arasında boğuşan Tunus'ta Ekim 2019'da başkanlık seçimlerine gidildi. Seçimleri popülist hukukçu Kays Said, sistem dışından gelmesinin avantajıyla kazandı. Başta İslamcı Ennahda dâhil var olan partilerin de desteğiyle kazanan Said'in ülkedeki karmaşık sorunları nasıl çözeceğine ilişkin herhangi bir planı yoktu.

Geçen yılın en kritik gelişmelerinden birisi de Arap demokrasisinin sembol ülkesi Tunus'ta yaşandı. Aradan geçen 10 yıl, bölgede yaşanan darbeleri ve iç savaşları kısmi uzlaşmayla atlatsa da parçalı siyasi yapı ve zayıf hükümetler halkın beklentilerine cevap veremedi. Özellikle İslamcı ve laik gruplar arasında gerginlik ve mücadeleler devam etti. Tüm bu yaşananlara bölgedeki demokrasi karşıtı kampın ve Fransa'nın engelleyici dış müdahaleleri de eklense ülkede sorunlar çözülemedi. Bu ekonomik zorluk ve siyasi sarsıntılar arasında boğuşan Tunus'ta siyasi partiler başarısız oldu ve halk içerisindeki destekleri erozyona uğradı. Zor ekonomi ve siyasi kutuplaşma ortamında Ekim 2019'da başkanlık seçimlerine gidildi. Seçimleri popülist hukukçu Kays Said, sistem dışından gelmesinin avantajıyla kazandı. Başta İslamcı Ennahda dâhil var olan partilerin de desteğiyle kazanan Said'in ülkedeki karmaşık sorunları nasıl çözeceğine ilişkin herhangi bir planı yoktu. Kovid-19, bir tu-

rizm ve tarım ülkesi olan Tunus'u oldukça olumsuz şekilde etkilemiştir. Kapanmalar dolayısıyla turizm sektöre uğradığı gibi ülke dışından gelen işçi dövizleri de azaldığı için siyasi krize ekonomik kriz de eklenerek ülke iflase doğru yol almaktadır. Said, tüm bu sorunlar arasında siyasi sahneyi kendi lehine çevirmek ve yeniden tasarlamak üzere Temmuz 2021'de yolsuzluk ve hükümetin ülkeyi yönetemediği gerekçeleriyle parlamentoyu askıya alıp hükümeti feshederek kendi hükümetini ilan etti. Geline nokta Cumhurbaşkanı Said, içeride ve dışarıda darbe olarak değerlendirilen bu tasarrufunu sürdürmekte kararlı görünmektedir. Ancak Said yönetimi kronik ekonomik sorunları aşacak vizyon ve kadroya sahip değildir. Dolayısıyla süregiden başarısızlık ülkeyi daha istikrarsız bir ortama ve hatta askerî darbeye bile sürükleyebilir.

Arap dünyasının batı ucu geçen yıl olumsuz bir gelişmeye sahne oldu: Cezayir-Fas arasındaki Batı Sahra sorunu yüzünden çıkan sığınmacı savaş. Bu eski sorun, İspanya sömürgesinin çıkmasından sonra (1976) Fas'ın Batı Sahra bölgesini kendi toprağı saymasına mukabil, Cezayir'in bu bölgeyi ayrı bir devlet olarak tanımasıyla ortaya çıkmıştır. Bölgede Polisario adıyla bilinen Cezayir destekli örgüt, "Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti" olarak ilan edilmiş ve bazı Afrika ülkeleri de söz konusu devleti tanımıştır. 1960'larda sınır sorunları yüzünden sıcak savaşa sahne olmuş iki ülke, 1970'lerden bugüne diğerinin teröristlerini saklamakla ve uyuşturucu kaçaklığıyla suçlanmaktadır.

1994'te Marakeş bombalamasından Cezayir'i sorumlu tutarak Fas, Cezayir ile sınırını kapatmıştır. Buna tepki gösteren Cezayir ise petrol ve doğal gaz gelirlerinin getirdiği avantaja da güvenerek bu sınırları o günden beri ticarete açmamıştır. 2019 yılında yaşanan protestolardan sonra başa gelen Abdülmecid Tebbun yönetimi, Fransa'ya ve İsrail'e karşı daha net tavır almıştır. Fas yönetiminin İsrail ile normalleşmesi nedeniyle tepkisinin seviyesini yükselten Cezayir, geçen yaz ülkede çıkan orman yangınlarından Fas'ı sorumlu tutmuş ve Berberi ayrılıkçıları desteklemekle suçlamıştır. Bunlara ek olarak Cezayir, Fas'tan İspanya'ya giden doğal gaz hattını artık kullanmayacağını ilan etmiş ve Fas'ın ucuz gaz alımı ve nakil kirasını almasını engellemiştir. Genel olarak iki komşu ve kardeş ülke arasındaki gerginlik iki tarafa da yarar sağlamamakla birlikte ikili arasında ufukta bir yumuşama ve çözüm ihtimali de görünmemektedir.

ORTADOĞU'DAKİ KRİTİK GELİŞMELER VE NORMALLEŞME TEMASLARI

2021 yılının en kritik ve stratejik sonuçları olan olaylarından birisi de İsrail'in Kudüs ve Gazze'ye saldırısına karşı Filistinlilerin gösterdiği direniştir. İsrail hükümeti, Donald Trump yönetimiyle tecrübe ettiği politikalarına ABD yönetiminden tam destek durumunu Joe Biden yönetiminin ilk günlerinde devam ettirmek istemiştir. Bu bağlamda İsrail yönetimi Kudüs'ün Şeyh Cerrah mahallesindeki Filistinlilerin evlerini boşaltmala-

rını istemiştir. Kudüs'teki bu operasyona direnen göstericilere destek amacıyla Gazzeliler de çatışmaya dâhil olmuştur. Mayıs ayında 11 gün boyunca İsrail saldırılarına maruz kalan Gazze'de 200'e yakın sivil ölmüş ve yüzlercesi yaralanmıştır. Hamas'ın İsrail şehirlerine yönlendirdiği el yapımı füzeler ve SİHA'ların yaptığı misilleme sonucunda 10 İsraili öldürülmüş ve şehirlerde panik yaşanmıştır. Orantısız saldırı ve gücüne rağmen Gazze'deki Hamas'ı durduramayınca Biden yönetiminin baskısıyla İsrail, operasyona son vermek zorunda kalmıştır. Bu olayın birçok psikolojik ve siyasi etkisi olmuştur. Özellikle son İntifada'dan bu yana Gazze, Kudüs ve Batı Şeria'daki Filistinliler ilk kez uyumlu ve koordineli gösteriler düzenleyerek birlik ve güçlü direniş sergilemiştir. Trump'ın yönlendirmesiyle İsrail ile karşılık beklemeden ve Filistinlilerin sorunlarını göz ardı ederek normalleşmeye yönelik Körfez ülkeleri bu gelişmeler üzerine duraksamak zorunda kalmışlardır. Hamas'ın güçlenmesi karşısında seçimleri kaybedeceğini gören Mahmut Abbas yönetimiye bu gelişmeler üzerine güç ve prestij kaybı yaşadığını da fark ederek Filistin seçimini iptal etmiştir. En önemlisi, İsrail'in ileri ateş gücüne sürpriz şekilde cevap veren Filistinliler kendi iradeleri olmadan Filistin meselesinin çözülemeyeceğini uluslararası kamuoyuna göstermişlerdir.

Türkiye açısından en önemli gelişmelerden biri Arap Ayaklanmaları sürecinde sorunlu ilişkilere sahip olduğu Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini normalleştirme temaslarıdır.

“ 2017'de başlatılan kapsamlı Katar ambargosundaki kritik rolü gibi Libya, Suriye ve Azerbaycan'ın Karabağ'ı özgürleştirme gibi süreçlerdeki etkili askerî-siyasi girişimleri Türkiye'nin bölgesel gücü ve dostluğunun ne derece önemli olduğunu kanıtlamıştır. ”

Bu ayaklanma sürecinde demokrasi-reform taleplerinden oldukça endişe duyan bahsi geçen ülkelerle 2013'teki Mısır darbesi sonrası ilişkilerde ciddi sorunlar görülmüştür. Aradan geçen sürede bölgede yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin ihtilaflara rağmen bölgesel iş birliği anlayışı öncelikle diğer ülkelerin de Türkiye'ye yönelik yaklaşımını dönüştürmüştür. Türkiye'nin 2017'de başlatılan kapsamlı Katar ambargosundaki kritik rolü gibi Libya, Suriye ve Azerbaycan'ın Karabağ'ı özgürleştirme gibi süreçlerdeki etkili askerî-siyasi girişimleri Türkiye'nin bölgesel gücü ve dostluğunun ne derece önemli olduğunu kanıtlamıştır. Normalleşme süreçlerini hızlandıran diğer faktörler; Trump'ın seçimi kaybetmesi, ABD'nin Afganistan'dan birden çekilmesi, Ortadoğu ülkelerine yönelik ABD'nin ilgisinin desteğinin azalması, Arap ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı ihtilaflar ve geleneksel İran endişesi şeklindedir. Arap ülkeleri arasındaki ihtilaflara iki ittifak ülke Mısır ile BAE arasında Etiyopya konusunda yaşanan ciddi ihtilaflar örnek verilebilir. Dahası bu ülkeler Libya ve Sudan politikalarında da daha düşük düzeyde sorunlar yaşamaktadır.

Yine iki önemli müttefik Suudi Arabistan ile BAE arasındaki ilişkilerde de Cemal Kaşıkçı cinayeti, Yemen krizi ve İran'a yaklaşım gibi nedenlerle bazı sorunlar görülmüştür. Türkiye'nin aynı anda Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkeler yürüttüğü normalleşme süreçlerinde ilk ön plana çıkan BAE olmuştur. Bu kapsamda BAE Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid, Türkiye'ye gelerek 10 milyar dolarlık yatırım anlaşması da dâhil olmak üzere pek çok iş birliği anlaşmasını imzalamıştır.

Kaşıkçı cinayeti sonrası gerilen Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, Türk ürünlerine boykot ve Türk okullarının kapatılması gibi olumsuz uygulamalarla sarılmıştı. Fakat bu olumsuz gelişmelere rağmen son dönemde iki ülke arasında uzlaşma arayışları yoğunlaşmıştır. Uzlaşmada önemli yol alındığının işareti olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, davet üzerine şubat ayında Suudi Arabistan'ı ziyaret edeceğini duyurmuştur. Yine bu yıl içerisinde Arap dünyasının en kalabalık ve kritik ülkesi Mısır ile dışişleri bakanlıkları düzeyinde istikşafi görüşmeler başlamıştır. Derin tarihsel bağlara sahip Mısır ile Türkiye'nin iş birliği, Müslüman Kardeşler grubunun da karşılaştığı bazı sorunları gidermesi açısından önemlidir ve buradaki karşılıklı anlayış bu süreci yakında daha da hızlandırabilir.

Sonuç olarak 2021'deki tüm krizlere, olumsuz gelişmelere ve istikrarsızlıklara rağmen bahsi geçen uzlaşma girişimleri ve iş birlikleri, bölgesel sorunların çözümüne ve istikrara yardımcı olabilir. ■